

Från granatchock

Vintern 1914–15 började märkliga patienter anlända till de brittiska fältsjukhusen i Frankrike. Soldaterna var inte sårade men de hade förlorat synen, smaken och luktsinnet. Det nya syndromet fick etiketten granatchock. I läkarkretsar har sedan dess en het diskussion om orsakerna till olika krigstrauman förts.

TEXT: SVANTE FOLIN

De flesta lutade åt en fysisk förklaring till första världskrigets granatchock, där nervsystemet disintegrerade under trycket av briserade granater. En löjtnant beskrev sitt elddop i skyttegravarna i ett brev: "Det är en alltigenom djävulsk tillställning. Man sitter som kaniner i en håla och väntar på att någonting skall komma och spränga oss till helvetet".

Bilden av mekaniska monstrositeter som trasa-de sönder fragila mänskliga vävnader fascinerade allmänheten och granatchock blev ett modeord 1915. Krigsledningen började bli orolig när mängden granatchockade raskt ökade. Militären betraktade allt psykobabble med extrem misstro och kallade psykiatriker för "trickyklister".

Militärläkarkåren hade sin egen klara och rätklurna uppfattning om människans psykologi. En soldat var antingen sjuk, frisk, sårad eller galen. Den som inte var sjuk, sårad eller galen men som likväl var oförmögen eller ovillig att strida var en förbannad knyrygg som vid behov borde skjutas. Inte förrän i slutet av 1915 erkände arméhöghögkvarteret i London att det existerade en gräzon mellan feighet och vansinne. Men misstanken att många granatchockade var simulanter kvarstod. 1916 publicerade en erfaren fältläkare, H Wiltshire, en rapport som en gång för alla gjorde slut på idén att granatchock förorsakades av fysiska effekter från exploderande granater. Wiltshire hade aldrig funnit de typiska chocksymptomen hos skadade soldater som hade överstås av granateld, chockpatienterna å sin sida bar sällan spår av fysisk påverkan och slutligen hade 90 procent av patienterna aldrig varit i närheten av en exploderande missil. Han drog slutsatsen att problemets verkliga orsak var psykisk.

OVANSTÅENDE ÄR INHÄMTAT från Ben Shephards *A war of nerves – soldiers and psychiatrists* 1914–1994 (Jonathan Cape). Shephard har lagt ned en enorm forskningsmöda på att följa krigspsykiatriens ofta bisarra irrfärder från första världskrigets lervällingar till Kuwaitkrigets sandstormar. Det är en både kuslig och komisk historia med få hjältar.

Shephard inleder med att konstatera att psykiatriker i krigsmaktens tjänst automatiskt befinner sig i ett svårt dilemma, de slits mellan sin läkarettik som ovillkorligen prioriterar patientens intresse och uppdragsgivarens intresse av att snabbast möjligt göra patienten stridsduglig igen – vilket kan innebära att sånda honom mot en säker eller sannolik död. Moment–22 definierar militärpsykiatriens paradox – den som försöker undvika att utsätta sig för livsfara är knappast galen. Att övervinna självbevarelsedriften för att offra sig för abstraktioner som Nationen, Religionen eller FN

kräver en onaturlig och hårt disciplinerad dygdighet respektive abnorma godtrogenhet.

Under de första krigsåren skickades alla granatchockade hem till England för behandling. Detta visade sig vara fatalt för tillfrisknandet. Patienterna saknade motiv för att vilja bli botade, vilket ju innebar att de kunde sändas tillbaka till fronten eller bli av med sin invalidpension. Erfarenheten visade så småningom att chockade soldater bäst behandlas så nära fronten som möjligt. Terapin bestod av sömn, mat, dryck, vila och litet myndigt peptalk. Denna föga sofistikerade huskur visade sig vara förvånansvärt effektiv.

NÄR ANDRA VÄRLDSKRIGET BRÖT UT var myndigheterna i England bättre förberedda. Psykoförsvaret var främst inriktat på de fruktansvärda konsekvenser man väntade sig i bombningarnas spår. För att i någon mån kunna hantera den väntade katastrofen uppfördes väldiga psyksjukhus dit "de darrande horderna" skulle ta sin tillflykt. Skräckscenariot förverkligades inte. Blitzen skördade "bara" 40 000 offer och de mentala sammanbrotten lyste med sin frånvaro. En förklaring till den uteblivna masspsykosens är att de civila till skillnad från soldaterna inte tjänade någonting på att bryta ihop – de var helt enkelt tvungna att få vardagsbestyren att fungera.

Engelsmännen fortsatte att vara skeptiska mot allt som hade med psykologi att göra. Feighet och "dåliga moraliska fibrer" var diagnoser som tillfredsställde de flesta militärerna. Churchill ansåg att det var "otillständigt att störa stora mängder friska och normala män och kvinnor genom att ställa den typ av kufiska frågor som psykiatriker specialiserat sig på".

Behandlingsarsenalen vid akuta chocktillstånd hade förstärkts med det nya undermedlet pentothal. Efter en injektion blev patienten mottaglig för suggestion och återupplevde med terapeutens hjälp de fasor som förorsakat chocken, vilket enligt teorin skulle resultera i tillfrisknande. En läkare karakteriserade metoden som "ett primitivt mentalt lavgång". Ur militär synpunkt hade den purgerande

Krigspsykologi

A war of nerves – soldiers and psychiatrists 1914–1994
Författare: Ben Shephard

FOTO: PRESSENS BILD

Under första världskriget drabbades många soldater av något som fick namnet till krigets traumatiska biverkningar.

kuren den avsevärda nackdelen att den "botade" soldaten inte ansågs kapabel till vidare stridstjänst.

SL Marshall som intervjuat mängder av soldater direkt efter att de deltagit i strid kom fram till att den genomsnittliga plutonen bestod av 6 stridisar, 12 får och 4–6 fegisar. Amerikanska marktrupper förlorade 504 000 man permanent på grund av psykiatrisk sjukskrivning.

VIETNAMKRIGET ÄR FULLT AV PARADOXER. I början av kriget 1967 konstaterades en ledande armépsykiatriker förenjt att antalet neuro-psykiatriska sjukdomar var lägre än i någon tidigare konflikt. 1990 publicerade kongressen en rapport som fastslog att inte mindre än 480 000 av de 3,15 miljoner som tjänstgjort i Vietnam led av krigsrelaterade psykiska problem – 15 år efter krigets slut! Vietnamkriget var ett gerillakrig med oklara militära mål och utan frontlinje. Striderna utkämpades mitt bland civilbefolkningen mestadels nattetid mot en osynlig fiende i en ogenomtränglig och fientlig djungel. Nerverna tog mycket stryk och snabbt bildade "psykiatritekniker" pytsade ut stora mängder av nervlugnande medel. Soldaterna självmedicerade flitigt och alla slags droger flödade. Fler soldater evakuerades

"Den genomsnittliga plutonen bestod av 6 stridisar, 12 får och 4–6 fegisar"